

ZE ZJAWISK WSPÓŁCZESNEGO JEZYKA CZESKIEGO

Milan HRDLIČKA
Univerzita Karlova

DOI: 10.14746/bo.2024.1.8

Čtyři děleno dvěma jsou dvě¹

Keywords: counting, adding, subtracting, multiplying, dividing, Czech numerals, variant
Klíčová slova: počítání, sčítání, odčítání, násobení, dělení, české číslovky, varianta

Abstract

In this study the problem of the abundant variability of forms within elementary counting in Czech language is pointed to. The results were gained on the basis of an anonymous inquiry among the native Czechs or the students of Czech studies. In some cases (for example in the thematic problem $4 : 2 = 2$) the participants in the inquiry mentioned ten various variants. Such an excessive variability of opinions is evaluated rather negatively.

V příspěvku se přibližuje problematika hojné tvarové variantnosti při elementárním počítání v češtině. Výsledky byly získány na základě anonymní průzkumné sondy mezi českými rodilými mluvčími, resp. mezi oborovými posluchači bohemistiky. V některých případech (kupř. v početní úloze $4 : 2 = 2$) účastníci ankety uvedli deset různých možností. Přílišná rozkolísanost konkurenčních vyjádření je hodnocena spíše negativně.

V rámci numeralií, tvarově různorodého (převážně ohebného)² a významově velmi pestrého slovního druhu, či přesněji řečeno v mnohých aspektech řečové distribuce funkčně heterogenních českých číslovek, nalézáme celou řadu zajímavých a ne vždy doposud uspokojivě popsaných skutečností. Na některá podnětná zjištění jsme několikrát poukázali již dříve, ať už se jednalo o alternativní způsoby počítání od jedné do tří (Hrdlička 2011a), o variantní možnosti sdělování přesného času (Hrdlička 2014), o široce chápané okolnosti užívání počítaného předmětu (Hrdlička 2021) nebo

¹ Tento výstup vznikl v rámci programu Cooperatio, vědní oblasti Lingvistika.

² Právě tato skutečnost činí české číslovky z hlediska jinojazyčných mluvčích (ale v podstatě i jejich mluvčích rodilých) po formální stránce velmi obtížnými. V jejich rámci se totiž setkáváme s deklinací jmennou, zájmenou i složenou.

(nejen) o synonymní podoby českých a moravských číslovek (blíže Hrdlička 2011b) aj.

V příspěvku se zastavíme u další z nepříliš zmapovaných oblastí, na první pohled zdánlivě neproblémových, a sice u frekventovaných podob bázevoého počítání v současném českém jazyce, tedy u vybraných elementárních případů sčítání, odčítání, násobení a dělení.

Malá anonymní průzkumná sonda, které se na jaře roku 2023 zúčastnilo 52 obořových posluchačů bohemistiky (vesměs rodilých mluvčích češtiny), se zaměřila především na následující parametry.

V případě jednoduchého sčítání (šlo o slovní vyjádření následujících triviálních početních úkonů: $1 + 1 = 2$, $2 + 2 = 4$, $2 + 7 = 9$) nás vedle podoby daných číslovek základních (*jeden* versus *jedna*, *dva* versus *dvě*) zajímala i další možná konkurenční vyjádření (konkrétně *plus* versus *a*, *je*, popř. *jsou* versus *rovná se* + *dativ*). Na základě předchozích zjištění i vlastních řečových zkušeností jsme předpokládali, že patrně nejčastěji užitým vyjádřením bude verze *jedna a jedna jsou³ dvě*; *dvě a dvě jsou čtyři* a *dvě a sedm je devět*.

Co se odčítání týče ($2 - 1 = 1$, $4 - 2 = 2$) byl předmět našeho zájmu obdobný. Vedle rodové podoby numeralií jsme totiž přednostně sledovali rovněž proporci zastoupení výrazů *minus* a *bez*. Domnívali jsme se (viz i výše), že nejčastějším případem bude pravděpodobně znění *dvě bez jedné je jedna a čtyři bez dvou jsou dvě*.

Pokud jde o násobení ($2 \times 2 = 4$, $5 \times 2 = 10$, $2 \times 5 = 10$), šlo nám vedle rodové podoby užitých číslovek základních i o poměr distribuce výrazů *je/ jsou* a *rovná se*. Podle našeho soudu měla výrazně převážít následující řešení: *dva krát dvě jsou čtyři*, *pět krát dvě je deset* a *dva krát pět je deset*.

Konečně v rámci dělení ($4 : 2 = 2$, $10 : 2 = 5$) se vedle již výše uvedeného jednalo i o některé otázky tvaroslovné (zejména *děleno dvěma*, ev. kolokviálně *dvouma* či hyperkorektně *dvěmi*). Podle našeho mínění se mělo bez větších komplikací nejčastěji objevit sdělení *čtyři děleno dvěma jsou dvě*, *deset děleno dvěma je pět*.

Jaké výsledky tedy průzkumná sonda přinesla? Je možné konstatovat, že se od našich očekávání výrazně lišily a že přesvědčivým způsobem naznačily existenci mimořádného, snad až nežádoucího množství nejrůznějších variant.

Naprosto netušenou rozkolísanost sdělení přinesl hned první triviální příklad, tedy $1 + 1 = 2$. Námi očekávané řešení (*jedna a jedna jsou dvě*) se vyskytlo pouze dvakrát (čtyřikrát zazněla obdobná podoba *jedna plus jedna jsou dvě*). Nejčastěji (26x) se objevila podoba *jedna plus jedna rovná se dva* (tedy nikoliv s náležitým a námi predikovaným dativem *dvěma*, ten se v celé anketě vyskytl pouze ojedinele). Poté následovalo z naší perspektivy stěží uvěřitelné vyjádření *jedna plus jedna je dva* (8x), které

³ Kupř. v ukrajinštině se příslušné sloveso užívá ve futuru.

bychom od rodilého mluvčího nikdy neočekávali, a *jedna plus jedna rovná se dvě* (7x). Třikrát bylo zastoupeno nepochopitelné heterogenní *jedna* (F) a *jedna* (F) *jsou dva* (M), dvakrát bylo uvedeno blízké *jedna plus jedna jsou dva*.

Tvarově nadmíru pestrý byl rovněž druhý případ ($2 + 2 = 4$), kde dominovala alternativa *dva plus dva rovná se* (ev. *se rovná*) *čtyři* (26x). Za ní se umístilo řešení *dva plus dva jsou čtyři* (12x), *dva plus dva je čtyři* (4x) a *dvě plus dvě rovná se čtyři* (4x). Po dvou byl zastoupen případ *dvě plus dvě jsou čtyři*, po jednom *dvě a dvě jsou čtyři*, *dvě a dvě je čtyři*, *dva plus dva rovná se čtyřem* a také podivná formulace *Když ke dvěma přičtete další dvě, dostaneme čtyři*.

Po formální stránce nezaostal ani poslední případ sčítání ($2 + 7 = 9$). 29x se objevila podoba *dva plus sedm rovná se devět*, 14x řešení *dva plus sedm je devět*. Třikrát zaznělo *dvě plus sedm se rovná devět*, dvakrát se vyskytlo *dva a sedm je devět* a *dvě plus sedm je devět*, jednou *dva plus sedm se rovná devíti*. Rovněž v tomto početním úkonu se objevila absurdita, a sice sdělení *Součet čísla dva a sedm je číslo devět*.

K alespoň relativní uniformitě mělo daleko i odčítání. Příklad $2 - 1 = 2$ byl 27x zachycen jako *dva minus jedna rovná se jedna* a 16x jako *dva minus jedna je jedna*. Na dalších pozicích se umístily varianty *dvě minus jedna se rovná jedna* (3x), *dva méně jedna rovná se jedna* (2x), *dvě minus jedna je jedna* (2x), *dva minus jedná rovná se jedné* (1x) a konečně *dvě bez jedné je jedna* (1x).

Taktéž druhá početní úloha na odčítání ($4 - 2 = 2$) přinesla nepřeborné množství řešení: *čtyři minus dva rovná se/se rovná dva* (24x), *čtyři minus dva jsou dva* (10x), *čtyři minus dva je dva* (7x), *čtyři minus dva jsou dvě* (2x), *čtyři méně dva rovná se dva* (2x), *čtyři minus dvě jsou dvě* (2x), *čtyři minus dvě rovná se dvě* (2x), *čtyři minus dva se rovná dvěma* (1x), *čtyři bez dvou jsou dva* (1x) a za pozornost stojící raritní *čtyři minus dvě se rovná dvojce* (1x).

Konkurenční způsoby vyjádření se vyskytly rovněž v rámci násobení (pravopis anketních reakcí ponecháváme v původní podobě, v naprosté většině případů byl výraz *krát* psán odděleně, tedy kupř. *dva krát*, nikoliv *dvakrát*).

Příklad $2 \times 2 = 4$ byl nejčastěji (22x) ztvárněn jako *dva krát dva jsou čtyři* a *dva krát dva se rovná čtyři* (18x), poté se objevilo *dva krát dva je čtyři* (4x), *dva krát dva se rovná čtyřem* (2x) a konečně *dva krát dvě rovná se čtyři* (2x). Po jednom zastoupení mají podoby *dvě krát dvě jsou čtyři*, *dva krát dvě jsou čtyři*, *dvě krát dvě se rovná čtyřce*, *druhý násobek dvou se rovná čtyřem*. Největším překvapením – nehledě na relativně častou podobu „dva krát dvě je čtyři“ – pro nás byl výrazně převažující výskyt maskuliní podoby číslovky 2 (tedy *dva*).

Neméně rozrůzněné byly odpovědi zachycující početní úkon $5 \times 2 = 10$, kde s těsným náskokem převážila verze *pět krát dva rovná se deset* (18x). Další pořadí bylo následující: *pět krát dva je deset* (17x), *pět krát dvě je deset* (9x), *pět krát dvě rovná*

se deset (4x), pět krát dva se rovná deseti (2x), pět krát dvě se rovná desítce (1x) a pátý násobek dvou se rovná desíti (1x).

Nejednotně vyzněl také závěrečný případ násobení ($2 \times 5 = 10$), a sice takto: *dva krát pět je deset (24x), dva krát pět rovná se deset (19x), dvě krát pět rovná se deset (3x), dva krát pět se rovná deseti (2x), dvě krát pět je deset (1x), dvě krát pět se rovná desítce (1x), druhý násobek pěti se rovná desíti (1x)* kuriózně též *součin dva a pět je deset (1x).*

K příkladu s největším počtem alternativních reakcí (deset)³ se řadí dělení $4 : 2 = 2$. Nejčastěji zaznělo *čtyři děleno dvěma se rovná dva (19x)*, dále *čtyři děleno dvěma jsou dva (12x)*, *čtyři děleno dvěma jsou dvě (6x)*, 3x se v anketě vyskytlo hyperkorektní řešení *čtyři děleno dvěma jsou dva a čtyři děleno dvěma se rovná dvě*, dva výskyty zaznamenalo spojení *čtyři děleno dvěma rovná se dva* a dále (1x) bylo uvedeno *čtyři děleno dvěma rovná se 2* (tazatel – patrně z důvodu neznalosti, popř. nejistoty nerespektoval výslovnou žádost o uvádění slovní podoby číselných výrazů), *čtyři děleno dvěma je rovno dvěma, čtyři děleno dvěma je dva* (tato varianta nám připadá jako deformovaná) a také *čtyři děleno dva je dva* (nemůžeme se zbavit pochybností, že by byl rodilý mluvčí češtiny schopen takovou variantu vyprodukovat). Dva z oslovených účastníků ankety oba příklady zaměřené na dělení vynechali.

O něco méně podob přinesl závěrečný příklad $10 : 2 = 5$. Dvacet respondentů odpovědělo *deset děleno dvěma je pět*, devatenáct dotázaných uvedlo *deset děleno dvěma se rovná pět*, čtyři dotázaní uvedli *deset děleno dvěma se rovná pět* stejně jako *deset děleno dvěma je pět*, jednou se objevilo *deset děleno dvěma je 5*, *deset děleno dvěma je rovno pěti* a dokonce *deset děleno dva je pět*.

Co říci závěrem? Uzavíráme konstatováním, že pokládáme (povahou institucionální) komunikační oblast výše pojednaného jednoduchého počítání za poměrně standardizovanou. Výraznou rozkolísanost (nezřídka až defektnost) studentských řešení zjištěnou prostřednictvím malé sondy (byť její výsledky nepřeceňujeme) tedy rozhodně nepokládáme za jev povahy pozitivní, nýbrž právě naopak - v daném kontextu se nám jeví spíše jako záležitost nežádoucí a nepřípadná.

Literatura

- Hrdlička M., 2011a, *Jak se počítá od jedné do tří?*, „Bohemistika“ 11, s. 54–55.
Hrdlička M., 2011b, *K užívání českých číslovek a číselných výrazů (se zřetelem k češtině jako cizímu jazyku)*, „Studie z aplikované lingvistiky“ 2, s. 11–22.
Hrdlička M., 2014, *Je za pět minut tři čtvrtě na jedenáct*, „Bohemistika“ 14, s. 87–89.
Hrdlička M., 2021, *My jsme tři, jich je pět*, „Bohemistika“ 21, s. 260–262.

⁴ Mimo anketu jsme se setkali ještě s další možností, a sice *čtyři lomeno dvěma...*